

LEGENDA O POLIFEMU NA RELJEFNO UKRAŠENOJ ZDELI IZ CIBALA

Interesovanje za grčku mitologiju u helenističko-rimskom dobu potvrđuje se ne samo u literarnim delima već i u stvaralaštvu monumentalne i primenjene umetnosti i zanatstvu.

Interpretiranje Homerove poeme javlja se u antičkoj umetnosti na začetku ovog mitološko-tekstualnog izvora koji se vremenom kanonizira u tradicionalan mit. Ikonografiju kiklopa Polifema, posebno scene Odiseja kod Polifema i umetničko-istorijski razvoj ove teme razmatrali su mnogi mitolozi¹.

Izvorna predstava jednookog čudovišta Kiklopa iz 9. pevanja Homerovog epa, koji je savladan i kažnjen od Odiseja, inspirisala je majstore na izradi matrica za reljefno ukrašavanje sudova u tehnici *terra sigillata-e*. Prikazivanje Odisejevih putovanja na *terra sigillata-i* iz italiskih i rimsko-provincijskih oficina, ograničava se na dramatičnost scene susreta Odiseja i Polifema. Šematski prikaz, najviše tri figure, pokazuje odstupanje u broju ličnosti u odnosu na događaje iz Epa. Unošenje novih elemenata i simbola može se tumačiti stvaralačkom individualnošću majstora, težnjom za simetrijom ili potrebom da se ispuni prazan prostor reljefnog polja. Pored navedenih razloga, na ovu interpretaciju Odisejeve epizode upućuje ne samo nedovoljno poznavanje mita, već i promene koje nastaju u mitsko-simboličnom sadržaju u vremenu u kojem živi i stvara umetnik.

Majstori najstarijih proizvoda *terra sigillata-e*, na prelazu u I v.n.e. iz srednjoitalskih radionica u Arcijumu, retko koriste teme iz Homerove poeme. U repertoaru sižea reljefne *terra sigillata-e* južnogalskih i srednjogalskih radionica nisu poznate. Aktuelnost ove teme zapaža se na proizvodima istočnogalskih majstora Saturninusa-a i Satto-a čija je aktivnost najjača u doba Trajana i Hadrijana².

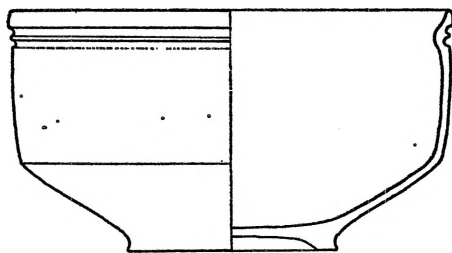
Reljefno ukrašeno polje na zdeli iz Cibala po kompoziciji i načinu izrade, sa natpisom koji istovremeno tumači scenu, predstavlja za

¹ J. M. Demarolle, La légende de Polyphème dans la sigillée en Gaule de l'est, *Rei cretariae romanae fautorum Acta XIX/XX*, 1979, 111—119, sa napomenom 27; D. Srejšević, A. Čerčanović-Kuzmanović, Rečnik grčke i rimske mitologije, Beograd 1979, 297 (Odisej), 204 (Polifem)

² M. Lutz, Les vases de la forme Drag. 29 et 29/37 de Saturninus et Satto, *Rei cretariae romanae fautorum Acta XIII*, 1971.

sada jedinstven primerak na teritoriji Rimskog carstva. Zbog toga je potrebno ukazati na karakteristike ove radionice i vreme njene aktivnosti.

U jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije, na području Srema i istočne Slavonije, izdvojena je do sada nepoznata i stilski jedinstvena keramička proizvodnja reljefno ukrašenih zdela³. U nemogućnosti da se panonsko poreklo izrade preciznije locira za jedno od pomenutih mesta označena je kao radionica „X“. Može se pretpostaviti da je proizvodnja bila u Sirmijumu, Mursi ili Cibalama, ali mesto izrade matrica je nepoznato jer nisu nađeni kalupi. Teritorijalna rasprostranjenost nalaza, koja se ograničava samo na prostoru Panonije Sekunde, ukazuje na lokalnu, kratkotrajnu produktivnost radionice. Određen broj negativ kalupa koristi se bez obnavljanja i povećavanja broja matrica i predstavlja aktivnu proizvodnju jedne generacije lončara. Mitološki siže i ukrasnog polja pokazuju helenističko-rimsku koncepciju. Majstori negativ kalupa koriste klasične teme unoseći originalnost u kompoziciju figura i prikaz vegetacije koja je karakteristična za podneblje Mediterana. Forma zdele, način izrade i originalnost u sadržaju predstava ukazuje na specijalizovanu grupu majstora — izrađivača negativ kalupa. Datovanje prema formi zdele delimično se temelji na stratigrafskim podacima koji do sada nisu dali ujednačene i precizne rezultate (sl. 1). Analognih tipova u domoro-

Sl. 1 Forma zdele panonske radionice „X“

dačkom i rimsko-provincijskom lončarstvu nema te se za hronološku determinaciju moraju uzeti u obzir stilske karakteristike i sadržaj scene. Obrada površine — reljefno ukrašavanje i premaz oranž, sjajne boje determiniše ovu panonsku radionicu u kasniju proizvodnju imitacije terra sigillata-e III v.n.e.

³ O. Brukner, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Dissertationes et monographiae XXIX, Beograd 1980 (u štampi). Primerke ovog tipa reljefno ukrašenih zdela nalazimo u Sirmijumu, Mursi, Cibalama, Burgene, Ritijumu i na Gomolavi kod Hrtkovaca. Fragment iz Cibala nalazi se u Gradskom muzeju u Vinkovcima. Ovom prilikom se najtoplije zahvaljujem kolegici Iskri Janošić na ustupljenom predmetu.

Na fragmentu zdele iz Cibala prikazan je dolazak Uliksa kod Polifema i Penelopa (sl. 2, 3). Predpostavlja se da je cela zdela sadržavala scene iz Odiseje bilo da se ponavlja ova epizoda ili su predstavljani i drugi događaji iz Epa.

Sl. 2 Reljefna predstava na fragmentu zdele iz Cibala

U metopnom polju koje je ograničeno stilizovanim granama i ukrasnim linijama predstavljenim na dve vode, slično konstrukciji edikule — prikazana je pećina Polifema. Naga figura, predstavljena sa dva oka, koja sedi i sa ispruženom desnom rukom prima vino od Uliksa, više asocira na božanstvo, nego na antropofagiju jednookog Kiklopa⁴. Uliks, u hitonu, sa mornarskom kapom „pilos“, u ispruženim rukama donosi kupu sa „Maronovim, božanskim“ vinom. Ispred desne noge Polifema je nejasna glava, verovatno ovna, a između nogu je minijatura ljudska figura. Iza Kiklopa, u visini nogu, nalaze se

Sl. 3 Detalj reljefne predstave na fragmentu zdele iz Cibala

⁴ J. M. Demarolle, op. cit., 112. Na nekim primercima *terae sigillatae*, kako navodi autor, Polifem je prikazan sa tri oka ili bez očiju da bi se istakli njegovi nedostaci kao neljudskog bića a ne kao jednookog čudovišta, što sve ukazuje na odstupanje od mita.

loptesta ispuščenja, koja predstavljaju glave ovaca u toru ili prikrivene i zastrašene Odisejeve pratiocice. Između figura je nepotpun natpis VLIX(e)S IN ... koji daje tumačenje scene. Nedostaje slovo E kod imena Ulixes i verovatno reč pećina. Ista scena Odiseja kod Polifema nalazi se na etrurskoj, kamenoj urni u reljefnoj predstavi na sarkofagu iz Napulja⁵.

Desno od metopnog polja, u oivičanoj pravougaonoj površini, prikazana je tri puta ista figura Penelope sa preslicom i vretenom.

Analiza stila i sadržaja reljefne predstave na zdeli iz Cibala, kao i kod ostalih zdela ove panonske radionice, pokazuje naivnost u načinu prikazivanja figura i konstrukciji kompozicije. Postoji stilaska jedinstvenost u obradi lica, sa kružno označenim očima i jače naglašenim nosom i ustima. Takođe se uočava neproporcionalnost pojedinih delova tela i frontalan položaj tela Penelope u odnosu na glavu i noge u profilu. Pozadina scene se oživljava stilizovanom vegetacijom.

Odstupanja od mitskog sadržaja Homerovog epa ogleđa se u redukovanju ličnosti i nedostatku detalja koji simbolizuju dramatičnost scene prikazom Polifema, kao jednoookog čudovišta, kao i Penelope koja, čekajući povratak Odiseja, nije nad razbojem, ona prede. Ispunjavanje slobodne površine reljefnog polja majstor ne rešava predstavljanjem drugih ličnosti i događaja iz Odiseje već ponavljanjem iste figure Penelope.

Inspirisanje masjora — izrađivača matrica za reljefno ukrašavanje keramičkih sudova tradicionalnim temama iz Homerove poeme potvrđuje činjenicu da je romanizacija uticala da se stanovništvo već u I v.n.e., u jačim rimskim centrima provincija, upozna sa grčkim i rimskim literarnim delima. Ova saznanja su se u toku razvoja rimsko-provincijske kulture sticala usmenim predanjem zbog čega dolazi do promena u interpretaciji legendarnog epa o Odiseju.

Aktuelnost tema iz Homerovog epa u panonskoj radionici ukazuje na negovanje tradicije antičke kulture što ima dublje uzroke u društveno-ekonomskom i kulturnom prosperitetu stanovništva provincije Donje Panonije krajem III v.

Beograd.

Olga Brukner.

⁵ S. Renach, Répertoire de reliefs Grecs et Romains, III, Paris 1912, 37; W. H. Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, III, Leipzig 1884—1937, 602—681, fig. 2702.

RÉSUMÉ

Olga Brukner: LA LÉGENDE DE POLYPHÈME SUR UN PLAT ORNÉ EN RELIEF DE CIBALAE

L'intérêt que l'époque hellénistique et romaine garde pour la mythologie grecque, trouve son affirmation, non seulement dans les oeuvres littéraires, mais aussi dans la création plastique et monumentale, ainsi que dans l'artisanat.

L'interprétation du poème d'Homère apparaît dans l'art antique à l'origine de cette source textuelle mythologique laquelle, au cours du temps, se canonise en mythe traditionnel. L'iconographie du cyclope Polyphème, et surtout les scènes d'Ulysse chez Polyphème ainsi que le développement historico-artistique de ce thème, furent traités par de nombreux mythologues.

La tension dramatique de la scène du chant IX d'Homère, représentant la rencontre entre Ulysse et Polyphème, a inspiré les artisans qui produisaient des matrices pour la décoration des plats en relief dans la technique de *terra sigillata*. La réduction du nombre des personnages de l'épopée et l'introduction d'éléments et symboles nouveaux peuvent résulter de l'individualité créatrice des maîtres, de leur tendance pour la symétrie ou du besoin de remplir l'espace vide dans le champ du relief. De même, les différences dans l'interprétation des événements ne sont pas que le résultat d'une connaissance insuffisante du mythe, mais aussi des changements dans le contenu mythique et symbolique, effectués à l'époque ou l'artiste a vécu et créé.

D'après sa composition et sa façon d'exécution, le fragment de plat avec la représentation en relief de Cibalae appartient à la production postérieure d'imitation de *terra sigillata* du IIIe siècle. D'après la fréquence territoriale des trouvailles on peut supposer que la centre artisanal était à Sirmium, Mursa ou à Cibalae. Dans le champ de la métope est présenté l'entre où Ulysse tend la coupe de vin à Polyphème. Entre les figures est mise l'inscription VLIX(e)S IN... comme explication de la scène. Dans le champ rectangulaire trois fois est répétée la figure de Pénélope. La différence du contenu mythique de l'épopée d'Homère est marquée par les détails suivants: Polyphème est présenté avec dex yeux par quoi il ressemble plutôt à un dieu qu'à l'anthropophage du Cyclope borgne, tandis que Pénélope se trouve non pas au tissage, mais filant à la quenouille.

L'actualité des thèmes de l'épopée homérique dans un atelier pannonien témoigne d'une forte tradition pour la culture antique dont les causes profondes se trouvent dans la prospérité socioéconomique et culturelle des habitants de la province périphérique de Basse Pannonie vers la fin du IIIe siècle.